

Pietų aukštaičių patarmė elektroninėje erdvėje

Danutė VALENTUKEVIČIENĖ

Atsižvelgdamas į tai, kad gyvoji tarmių tradicija Lietuvoje sparčiai nyksta, Lietuvos Respublikos Seimas 2013-uosius buvo paskelbęs Tarmių metais. Tai paskatino visuomenės domėjimąsi vietinėmis kalbomis ir įvairių *renginių*, skirtų tarmėms populiarinti, *gausą*. *Net ir pasibaigus Tarmių metams, domėjimasis regionais nenutrūko – tarmių vartojimas persikėlė į elektroninę terpę.*

Įvairiuose tinklapiuose ir literatūrinėse svetainėse galima rasti tarmiškos kūrybos: apsakymų, eilėraščių, spektaklių ir pan. Socialiniuose tinkluose nevengiama ir tarminio bendravimo, ypač tarp to paties regiono gyventojų. Kuriamos viešos arba uždaros grupės, buriančios etnografinio regiono, rajono, vieno ar kelių kaimų gyventojus, jų vaikus ir vaikaičius, gimines ir tuo kraštu besidominčius asmenis. Dalijamasi tarmiška vaizdo ir garso medžiaga: spektakliais, dainomis, pasakojimais ir pan. Tokių grupių kūrimą skatina regioninės tapatybės paieškos, bandant suprasti, kas aš esu ir su kuo tapatinuosi, kokiai grupei priklausau.

Dzūkiška tapatybė remiasi kilmės, vietos ir kalbos kriterijais, modernėjančiame pasaulyje ji nėra stabili. Vienas iš svarbiausių tarminio kalbėjimo savivertės komponentų – tapatinimasis su tam tikra kalbine bendruomene (Bakšienė 2015: 7). Kaip rodo mokslininkų tyrimai, ryškiausia tarminė savimone išsiskiria Žemaitija (Plungė, Rietavas, Telšiai), kai kurie Aukštaitijos regionai (Rokiškis, Pasvalys, Utena), mažiausia – Dzūkija (Ramonienė 2013: 238).

Tarmės gyvybingumui ypač svarbus kalbos, kaip tradicijos, perimtos vaikystėje, tęstinumas. Akivaizdu, kad Pietų Lietuvoje sunku būtų rasti šeimą, kurioje visos

trys kartos bendrautų tarmiškai. Vietinę kalbą išsaugojo tik patys vyriausi gyventojai, kuriems tarmė – pagrindinė bendravimo kalba. Jaunimo ir vidurinėsios kartos kalba kitokia: ji turi ne tik tarminių, bet ir kitų vietinių atmainų ar bendrinės kalbos elementų (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 260–262; Geržotaitė, Mikulėnienė 2014). Todėl tiek sakinė, tiek rašytinė skirtingų kartų kalba gali skirtis savo tarmiškumu.

Tad kaip pietų aukštaičių patarmė, kuria kalbama dalyje Dzūkijos etnografinio regiono, gyvuoja internete? Siekiant išsiaiškinti pietų aukštaičių patarmės funkcionavimo socialiniame tinkle *Facebook* sąlygas ir vartojimo ypatumus, buvo apklausti 47 įvairaus amžiaus grupių šio tinklo vartotojai, kilę iš Dzūkijos regiono (Alytaus, Druskininkų, Lazdijų, Varėnos), analizuojamos *Facebook*'o viešos grupės (*Dzūkija. Praeitis. Dabartis. Ateitis*; [O Dzūkais leido būti tik Dievai](#); *Mano Dzūkija (Metraštis)*; *Dzūkai*; *Mes esam Dzūkai girių karaliai*; *Dzūkijos pulsas*; *Mergežeris*; *Darželiškiai*; *Musteika*; *Vazgirdonys Pabezninkai Paručiai Jakėnai Aukštakalnis Miletonys* ir kt.), prekės ženklų (*Viecinis*, *Odzinis*), *Dzūkijos nacionalinio parko* ir privačių asmenų puslapiai.

Apklausoje dalyvavę respondentai pripažino, kad internete jiems yra tekę susidurti su tarmiškais tekstais ar bent komentarais. 80 procentų apklaustųjų teigia, kad tokių įrašų yra nedaug ir jie fragmentiški, kiti, priešingai, pastebi tarmiškos komunikacijos suaktyvėjimą:

Iki paskutinių kelių mėnesių [su tarmiška kalba] labai retai susidurdavau. Kai susikūrė kelios dzūkus vienijančios grupės, tenka susidurti dažniau. Iki tol tai kas tiesiog pašposydavo [pajuokaudavo] komentaruose dzūkiška tarme;

Facebooke tarmiška kalba rašyti tapo madinga labai neseniai, pastebiu, kad taip rašančiųjų daugėja;

Sakyčiau, gana dažnai susiduriu su dzūkiška tarme Facebook'e turbūt dėl to, kad mano burbule netrūksta natūraliai dzūkuojančių žmonių, nes didžioji mano aplinkos žmonių dalis priklauso tam pačiam regionui.

Kaip ir galima buvo tikėtis, tokią nuomonių įvairovę formuoja skirtinga respondentų kalbinė patirtis. Tie, kurie patys dažnai tarmiškai bendrauja, geba atpažinti tarmės požymius, domisi kalbos klausimais, ieško informacijos apie naujas etniniu pagrindu sukurtas grupes.

Apklaustos rezultatai parodė, kad tarmiškai socialiniame tinkle viešai daugiausia bendrauja vidurinėsios kartos vartotojai, kuriuos su Dzūkija sieja genealoginis ryšys. Jaunesnioji karta viešos komunikacijos vengia, lokalia kalba susirašinėja žinutėmis tik su pačiais artimiausiais šeimos nariais ir draugais.

Visi apklausoje dalyvavę respondentai tapatinasi su dzūkiais ir kalba bendrine kalba arba dzūku tarme. Lingvistiniu požiūriu tokio reiškimo kaip dzūku tarmė iš esmės nėra. Kalbininkai skiria dvi lietuvių tarmes – žemaičių ir aukštaičių, o pastarąją – į vakarų, rytų ir pietų aukštaičių patarmes. Dzūkijos regiono gyventojai, akcentuodami savo išskirtinumą, su pietų aukštaičiais nesitapatina:

Ale jau ciksliai niekas nelaiko savį pietų aukštaicais;

Aš ir tep sakau. Nuvejau in dzūku žodzyno pristacymų, o ty sako: pietų aukštaicai. Tai net pamislinau, kad ne ty atėjau, ne in tas durelas pasbeldziau.

Regioninė kalba pabrėžia bendruomenės narių tarpusavio bendrumą ir išryškina skirtumą nuo kitų šnektų atstovų. Akivaizdu, kad, apklaustų respondentų požiūriu, tarminis lietuvių kalbos susiskaidymas gerokai priartėjęs prie etnografinio (Aliūkaitė 2013: 19). Tai patvirtina ir naujausi kalbininkų tyrimai (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016; Čepaitienė 2016).

Kalba, kaip komunikacijos priemonė, gali jungti vieną grupę, bet gali ją ir skirti bei atriboti nuo kitų grupių. Tokių pavyzdžių galima rasti ir socialiniame tinkle *Facebook*, kai vienos kalbos bendruomenė apsisprendžia rašyti vietos kalba. Grupėje *Vazgirdonys Pabezninkai Paručiai Jakėnai Aukštakalnis Miletonys* nuo 2014 m. beveik visa informacija skelbiama pietų aukštaičių patarme. Taip siekiama išsaugoti gimtojo krašto istoriją ir šnektą. Paskyros administratorius teigia, kad, nykstant kaimams, su jais miršta ir vietos kalba:

Ciesiog mirštanti tarmė, nes jaunimui sarmata tep šnekėc, o senų žmonių jau mažai likį. <...> Kažkap reikia surėdzyc, kad dzūku kalbų mokykloj dėstyt, bet prieš tai reikėt susistemyc, ba dabar kažnoj pirkioj kitap šneka. Tai aš va jau pasistengiau ir toliau stengsiuos, kad mūs pirkių šneka nepasmiršt.

Saugoti ir puoselėti kalbinį palikimą siekia ir produkciją (drabužius su tarmiškais užrašais) nuo 2017 m. reklamuojančio prekės ženklo *Viecinis* administratoriai. Savo 7 693 *Facebook*'o paskyros sekėjams jie taip prisistato:

Viecinis - prekės ženklas, skirtas visiems Dzūkijos krašto mylėtojams ir gyventojams. Atviras visiems, cik kaprizingas savo šnektą ir užsispyręs dėl jos saugojimo ir puoselėjimo!

Vis dėlto *Viecinio* puslapio administratorių (ir ne tik jų!) požiūris į tarmę per keletą veiklos metų palaipsniui kinta. Ji suprantama ne kaip statiška, o kaip nuolat besikeičianti sistema. Tarmės vartotojas skatinamas į savo kalbą įterpti tarmiškų žodžių, t. y. to paties komunikacinio akto metu pramaišiu vartoti lokalųjį ir bendrinės kalbos variantą:

Viecinis ne muziejus. Viecinio tikslas visiems parodyti, kad galima įterpti tarmiškų žodukų in mūs kasdieninę šnektą. Kad kiekvienas nebijotų jų vartoti. O jie neišnyktų, kaip vyksta dabar.

Kad tarmė gali būti ne tik etnokultūros, bet ir kasdienio bendravimo dalis, pripažįsta Lenkijos *Pūncko ir Sainų apylinkių dzūkai*. Tituliniame paskyros puslapyje vienintelė informacija apie bendruomenę - toks kreipinys:

Pašnekėkim, parašykim ale DZŪKIŠKAI!

Punkso ir Seinų dzūkų pasidalinta nuotrauka

Visi įrašai ir komentarai šioje paskyroje rašomi tarmiškai. *Pūncko ir Sainų apylinkių dzūkai*, kaip ir kitos grupės, siekia išskirtinumo, o kartu ir tapatumo su

Dzūkijos regionu, saugodami nematerialųjį paveldą: rinkdami tarmiškus žodžius, vietovardžius, aiškindamiesi jų reikšmes, dalindamiesi tarmiškais straipsniais, sveikinimais ir pan.

Tarmės saugojimas ir puoselėjimas dažnai suprantamas kaip kalbos tradicija, perduodama iš kartos į kartą. Dėl šios priežasties didžioji dalis socialinio tinklo vartotojų laikosi požiūrio, kad tradicinė pietų aukštaičių patarmė yra homogeniška, *tvarkinga* ir beveik nekintanti, turinti nedidelių skirtumų. Tokioje kalbos sistemoje nelieka vietos fonetiniams, morfologiniams, leksiniams variantams ir nuokrypiams nuo įsivaizduojamos tarmės *normos* (Kardelis 2016: 4). Teigiama, kad geriausia tarmė yra paveldėta ir ją moka tik tikras dzūkas:

Cikrinį dzūkų malonu klausyc jau vien dėl to, kad jam nereikia ieškoc dzūkiško žodzio. Cikras dzūkas kap cik stengias pasakyc arciau bendrinės kalbos standartų, nes nori būc suprastas! Plagijuojancis „alia dzūkas“ kap cik ciksi kur reikia ir kur nereikia, pabrėždamas dzūkiškų tarmį, bet labiau pakenkdamas tarmės grožiui, nei ambadoriškai pristacydamas tarmį savo pašnekovam.

Vis dėlto tenka pripažinti, kad noras išsaugoti tradicinę tarmę ir kartu priartėti prie bendrinės kalbos standarto turi įtakos kalbos vartotojų elgesiui. Šnekamojoje kalboje pietų aukštaičiai vengia ryškiosios fonetinės ypatybės – dzūkavimo, iš kurio atpažįstami Dzūkijos etnografinio regiono gyventojai, kai su pašnekovu pasirenkamas pusiau tarminis ar netarminis kalbėjimas (Aliūkaitė et al. 2014: 163). Tačiau, priešingai nei šnekamojoje kalboje, rašytiniuose tekstuose abi dzūkavimo ypatybės, t. y. afrikatos *c*, *dz* vietoj *t*, *d* ir *tv*, *dv* vietoj *č*, *dž* prieš *i*, *y*, *ie*, yra išlaikomos, pavyzdžiui: *traci* (treti), *cylėk* (tylėk), *aic* (eit), *dzvidešimc* (dvidešimt), *kurcas* (kurčias), *audzu* (audžiu), *vadzinom* (vadinom).

Merkinės kultūros centre
Spalio 24 d. (šeštadienį), 17 val.

Matuizų suaugusiųjų mėgėjų teatras
„Giraitė“
rodzys vaidzinių „Dzūkų gyvascis“

Scenarijaus autorė ir režisierė Irena Čeplickienė,
Muzikos mokytoja Ramunė Lusienė.

Pagal Onutės Drobelenės užrašytus Dzūkijos žmonių porinimus,
Genovaitės Švabienės kūrybą ir Matuizų kaimo žmonių atsiminimus.

Po spektaklio vyks susitikimas su tautodailininke ir karpinių parodos „Rudens šokis“ autore – Lina Kabelkaite.

Renginys nemokamas.
Renginio metu bus filmuojama ir fotografuojama. Privaloma laikytis SAM reikalavimų, dėl covid-19.

Pusiau tarmiškas reginio skelbimas

Pasitaiko nemažai atveju, kai dzūkuoti persistengiama, t. y. *cz*, *dz* tariama ten, kur tradicinėje tarmėje nedzūkuojama, pavyzdžiui:

Nesmiega jai, mažum vėl gandų prizgaudzius [prisgaudius] po kaimų tauzija; Šep cep [tep] inlaidau; Raik dažniau Fajebukan inlisc ir man, mažum ir aš bagotų nusgriebciau [nusgriebtau]; Mažu susbudavosim pirkucį [pirkutį]; Nugi va, prieš nedzėlių [nedėlių] inmeciau [inmetiau] savo dziedų rūsin, kad kokių kvarabų nepasgauc; Nugi daveinu palei sklepų, girdziu, kas cy (tį) do garsai užu durų; Išsitraukiau aš iš už peciaus [pečiaus] pernykščius krioksius.

Toks persistengimas dzūkuoti paprastai yra vertinamas neigiamai:

Kai kurie geriau jau nedzūkuotų, nes atsiranda penktadzieniai ir pan.;

Tik toks pastebėjimas dar, kad kai pradeda dzūkuoti to nemokantys ir tik dėl mados, tai jau geriau to nedarytų.

Tarmišką vartoseną internete, respondentų nuomone, labiausiai riboja nesunorminta pietų aukštaičių patarmės rašyba, neturinti grafinių ženklų, kuriais galima būtų užrašyti balsius, kietuosius ir minkštuosius priebalsius, taip pat visoms pietų aukštaičių patarmės šnektoms bendrų taisyklių trūkumas. Iš tikrųjų tarmė yra ta kalbos atmaina, kuri niekada nebuvo ir nėra norminama. Tad kyla

klausimas, ar toks tarminiu pagrindu sukurtas rašytinės kalbos variantas būtų laikomas tarme ir kuo jis skirtusi nuo sakininės tarmės formos? Bandytas norminti tarmę yra kritikuojamas:

Manau, kad bet kuria tarme užrašyti tekstai yra nulinės vertės, nes rašomi bendrinės kalbos raidėmis, t. y. toli gražu neperteikia tarmės ypatybių ir yra suprantami tik tos tarmės atstovui, nes 90 proc. tarimo informacijos bendrinės kalbos rašmenimis tiesiog nėra perteikiama. Jeigu tie tekstai būtų rašomi transkripciniais ženklais, tai nauda būtų. Dabar nauda būna tik tada, jeigu autorius ar koks kitas tos tarmės atstovas užrašytus tekstus skaito balsu.

Pridurtina, kad tarmiškos rašybos elektroninėje erdvėje klausimai aktualūs ne tik pietų aukštaičiams, bet ir kitoms tautoms, siekiančioms elektroninėje erdvėje išsaugoti savo tarmes (Younes, Souissi, Hadhemi 2018: 93-117).

Taigi galima apibendrinti, kad pietų aukštaičių patarmė internetinėje erdvėje dažniausiai vartojama etniniu pagrindu įkurtose grupėse. Lokalių kalbos vartojimas formuoja teigiamą požiūrį į vietinę kalbą, kuris tam tikra prasme yra vidinė kalbos prestižo versija, kuria tvirtesnius socialinius to paties regiono gyventojų ryšius ir skatina vietos bendruomenių tapatybinių kompetencijų ugdymą. Diskusijos socialiniuose tinkluose dėl pietų aukštaičių patarmės normų, skirtingai suprantant tarmiškumą, rodo, kad atitrūkstama nuo tradicinių tarmių ir statiško tarmės supratimo. Tai sudaro sąlygas kisti pietų aukštaičių patarmei ir formotis naujiems tarminiams dariniams.

Literatūra

Aliūkaitė D. 2013: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. *Taikomoji kalbotyra* 2, 1-27. Prieiga internetu: <http://mif.vu.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/23/14>.

Aliūkaitė D., Bakšienė R., Jaroslaviėnė J., Judžentytė G., Leskauskaitė A., Lubienė J., Meiliūnaitė V., Pakalniškienė D., Ragaišienė V., Rinkauskienė R., Švambarytė-Valužienė, Urbanavičienė J., Vaišnienė D. 2014: Punktų tinklo tankis geolingvistinės skirties aukštaičiai : žemaičiai požiūriu. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)* (sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė). Vilnius: Briedis, 129-196.

Aliūkaitė D., Mikulėnienė D. 2014: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)* (sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė). Vilnius: Briedis, 257–262.

Aliūkaitė D., Mikulėnienė D. 2016: Perceptyviosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys: variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis). *Acta Linguistica Lituanica* 74, 89–120.

Bakšienė R. 2015: Tarminio kalbėjimo savivertė ir gyvybingumas: XXI a. pradžios Šakių ir Jurbarko šnektos. *Lietuvių kalba* 9, 1–20. Prieiga internetu: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/172>.

Čepaitienė A. 2016: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internetu: <https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/95/86>.

Geržotaitė L., Mikulėnienė D. 2014: Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)* (sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė). Vilnius: Briedis, XIII žemėlapis.

Younes J. , Souissi E., Hadhémi A. 2018: Un état de l'art du traitement automatique du dialecte tunisien, *Traitement Automatique des Langues, TAL* (59) 3, 93–117. Prieiga internetu: <https://www.atala.org/content/un-%C3%A9tat-de-l%E2%80%99art-du-traitement-automatique-du-dialecte-tunisien>.

Kardelis 2016: Septyni lietuvių dialektologijos žingsniai. *Lietuvių kalba*, 1–28. Prieiga internetu: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/222/171>.

Ramonienė M. 2013: Išvados: Lietuvos urbanistiniai kalbiniai repertuarai ir XXI amžiaus sociolingvistinės perspektyvos. Ramonienė M. (sud.), *Miestai ir kalbos II (sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 235–239.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorių.